

procedures of interaction between the seller and the buyer, including the stages of identification (receipt of information), ordering and execution; e-procurement procedures using the XML-structured language standard, which allows better identification of data used in procurement procedures; E-catalogs, which is a web page that provides complete information about products supplied by manufacturers and provides support for online orders, as well as cash payments; E-auctions using information and communication technologies and websites with the placement of the cost and content of transactions; reverse auctions, when purchasing companies inform suppliers about the composition of products, quality characteristics and its cost, and suppliers compete with each other for a specified period of time.

Given the importance of complete and timely information support, as well as flexible technical functionality of electronic platforms to perform public procurement functions, we have summarized the common requirements and areas for improvement to the functioning of electronic public procurement platforms (Fig. 1).

The last two procedures are quite relevant for Ukraine. In our opinion, functioning sites have the technical capacity to implement such procedures.

Thus, information support, consulting support and technical functionality of electronic platforms are one of the main directions of effective work and improvement of tender procurement management.

References

Prozorro: BP's official website URL: <https://prozorro.gov.ua/> (appeal date: 10.11.2021).

DOZORRO: BP's official website URL: <https://dozorro.org/> date of application: 10.11.2021).

About the procedure for the functioning of the electronic procurement system and the authorization of electronic platforms : Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 24, 2016 N 166 URL: [http // zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) (appeal date: 10.11.2021).

On public procurement: the law of Ukraine of December 25, 2015 № 922-VIII URL: [http // zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) (access date: 10.11.2021).

Қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді дебиторлық берешекті бухгалтерлік есебі мен талдауының міндеттері

С.С. Шакеев¹, Т.С. Махмұт²

¹Бухгалтерлік есеп және аудит кафедрасының профессоры, э.ғ.к., доцент

² «Есеп және аудит» мамандығы бойынша 1 курс магистранты

Sayan.79@mail.ru, t.makhmutov99@mail.ru

^{1,2}академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Түйіндеме: Мақалада, кәсіпорынның қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді дебиторлық берешекті бухгалтерлік есепке алудың міндеттері қарастырылған. Дебиторлық берешектің мөлшері кәсіпорындардың қаржылық жағдайына әсер етеді, сондықтан оны шаруашылық қызметтің барлық кезеңдерінде, келісімшартқа дейінгі процедуралардан бастап келісімшарттық операцияларды орындауға дейін басқару керек.

Кілтті сөздер: дебиторлық берешек, кредиторлық берешек, ҚЕХС, бухгалтерлік есеп, шот.

Бухгалтерлік есепте кәсіпорынның дебиторлық берешегін қалай көрсету қиын мәселе емес. Алайда, соңғы уақытта дебиторлық берешекті есепке алу және есепте көрсету тәртібі

күрделене түсті. Дебиторлық берешекті есепке алуға байланысты операцияларға салық салу күрделене түсті. Бухгалтерлік есепте дебиторлық берешек ұйымның меншігі ретінде, ал кредиторлық берешек міндеттеме ретінде көрсетіледі. Алайда, қарыздың бір және басқа түрі бір-бірімен тығыз байланысты және бір-бірінен екіншісіне ауысудың тұрақты тенденциясы бар. Сондықтан қарыздардың осы екі түрін өзара байланыста қарастыру қажет [1].

ҚЕХС-ын есептілікті дайындау кезінде стандарт ретінде қолдану ақпарат сапасының мәселесін шешуге мүмкіндік береді. Бұл нарықтың барлық қатысушыларының есептілігін түсінуді жеңілдетіп қана қоймай, ақпараттық шоғырландырылған есептілікті дайындауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты дебиторлық берешек туралы қаржылық ақпаратты қалыптастыру мәселесі үлкен маңызға ие.

Дебиторлық берешек – бұл сатуға, беруге, мүлікке, өнімге, жұмыс немесе қызмет көрсету нәтижесіне айырбастауға болатын ұйым активтерінің бір түрі. Кәсіпорынның активтері субъектінің құндық бағасы бар мүлкі, мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтары болып табылады. «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» 2007 жылғы 28 ақпандағы Қазақстан Республикасы Заңының 14-бабына сәйкес активтерді бағалау активтер танылатын және қаржылық есептілікте тіркелетін ақша сомаларын айқындау әдісін білдіреді [2].

Дебиторлық берешекті есепке қойғаннан кейін кредитор ұйым оны төлеу мерзіміне дейін заңнамалық және нормативтік актілерден туындайтын мынадай міндеттерді шешеді:

- дебиторлық берешекті есепке алу мерзімін анықтайды: талап қою мерзімі ішінде;
- дебиторлық берешектің ағымдағы құнын анықтайды (шартты, пайыздарды (кірістерді) ескере отырып, шарттық, нарықтық);
- дебиторлық берешектің құны шетел валютасында немесе шартты ақша бірліктерінде көрсетілген жағдайда оның ағымдағы құнын белгілейді;
- жөнелтілген өнімге кепілдің қажеттілігін және оны пайдалану тәртібін анықтайды.

Дебиторлық берешекті есепке алу және есепте көрсету тәртібін тікелей реттейтін стандарт жоқ. Қаржылық жағдай туралы есепте дебиторлық берешекті көрсетудің жалпы ережесі 1 «Қаржылық есептілікті ұсыну» ҚЕХС (IAS) айқындалады, ол тікелей сауда және өзге де дебиторлық берешектің қаржылық жағдайы туралы есепте ұсынуды және бас компанияның, еншілес, қауымдасқан компаниялардың және басқа да өзара байланысты тараптардың дебиторлық берешегін жеке ашуды талап етеді [3].

Дебиторлық берешек, әдетте, қаржы активтерінің анықтамасына түседі және тиісінше 32 «Қаржы құралдары: ұсыну» ҚЕХС (IAS) реттеледі, оған сәйкес дебиторлық берешекті тану күні кәсіпорын сатып алушыға активтерге меншік құқығымен байланысты тәуекелдер мен сыйақыларды беретін күн болып табылады.

Қаржылық актив бастапқыда берілген қаражаттың әділ құнына тең сатып алу құны бойынша танылады. Дебиторлық берешекті анықтау, жіктеу, есепте көрсету тәртібі бұрын 39 «Қаржы құралдары: тану және бағалау» ҚЕХС (IAS) (2018 жылғы 1 қаңтардан бастап ХҚЕС (IFRS) 9 «Қаржы құралдары» болып ауыстырылды) реттелді. Дебиторлық берешектің есебі 15 «Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» ҚЕХС (IFRS)-пен реттеледі, бұл түсімді есепке алу тәртібін анықтайды. Бухгалтерлік есеп – бұл бақылау және басқару мақсатында шаруашылық жүргізуші субъект туралы ақпаратты үздіксіз және өзара байланысты бақылау, өлшеу, тіркеу және беру жүйесі. Бұл ақпарат пайдаланушыларға «компанияның экономикалық қызметін басқаруда шектеулі ресурстарды пайдаланудың балама нұсқаларын таңдауда негізделген шешімдер қабылдауға» мүмкіндік береді.

Бухгалтерлік есеп деректері жеке кәсіпорындардың да, бір саланың құрамына кіретін кәсіпорындар тобының да жұмысын бақылау және бақылау үшін қолданылады. Осыған сүйене отырып, бухгалтерлік есептің негізгі міндеттерін тұжырымдауға болады.

Бухгалтерлік есептің жалпы міндеттері:

- субъектіні, сондай-ақ басқа да мүдделі тұлғаларды оның шаруашылық қызметі туралы толық және шынайы ақпаратпен қамтамасыз ету;

- Қазақстан Республикасы заңнамалық актілерінің сақталуын және шаруашылық қызметтің жүзеге асырылуын бақылау үшін мемлекеттік органдарға қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету [4].

Дебиторлық берешекті есепке алудың тікелей міндеттеріне келесілер жатады:

- қолма-қол ақшасыз аударымдар арқылы да, қолма-қол ақшамен де қажетті есеп айырысуларды уақтылы және дұрыс жүргізу;

- ақшалай қаражат пен есеп айырысу операцияларының болуы мен қозғалысын есепке алу тіркелімдерінде толық және жедел көрсету;

- кассалық және төлем-есеп айырысу тәртібінің сақталуын бақылау;

- өтеу мерзімі бойынша, берешектің түрі бойынша, берешектің негізділік дәрежесі бойынша дебиторлық берешектің құрылымын анықтау;

- мерзімі өткен дебиторлық берешектің құрамы мен құрылымын, оның дебиторлық берешектің жалпы көлеміндегі үлесін айқындау;

- вексельдер бойынша, наразылықтар бойынша, берілген аванстар бойынша берешектің, басқа дебиторлармен есеп айырысу салдарынан туындайтын берешектің көлемі мен құрылымын анықтау;

- олардың пайда болу себептерін және оларды жоюдың мүмкін жолдарын анықтау.

Алуға арналған шоттарды бухгалтерлік есепке алудың негізгі міндеттері:

- алу шоттарын тану және нақты бағалау;

- алу шоттарының пайда болуын және жабылуын уақтылы құжаттамалық ресімдеу;

- бухгалтерлік есептің тиісті шоттарында алу шоттарын сипаты, мазмұны және басқа да белгілері бойынша көрсету;

- алу шоттарының жай-күйі мен қозғалысына жүйелі бақылау жүргізу;

- алуға шоттар бойынша төлемді уақтылы алуға жүйелі бақылауды ұйымдастыру және олар бойынша төлемдердің мерзімін өткізіп алуға жол бермеу;

- сот органдары арқылы үмітсіз дебиторлық берешекті өндіріп алуды және оны дұрыс есептен шығаруды бақылауды ұйымдастыру.

Дебиторлық берешекті есепке алудың мәні келесі себептермен түсіндіріледі:

- біріншіден, дебиторлық берешек кәсіпорынның ең жылжымалы және тез сатылатын активтерінің қатарына жатады;

- екіншіден, дебиторлық берешек жаппай және кең таралған;

- үшіншіден, дебиторлық берешектің қозғалғыштығы және ол бойынша операциялардың таралуы субъектінің экономикалық қызметінің осы бөлігін әртүрлі бұзушылықтар мен теріс пайдалану тұрғысынан ең осал етеді;

- төртіншіден, дұрыс жұмыс істеп тұрған жүйе бүкіл экономиканы бейнелейтін тіршілік күшіне, табыстар мен шығыстар айналымына әсер етеді.

Дебиторлық берешектің ұтымды ұйымдастырылған бухгалтерлік жүйесі мыналарды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді:

- қозғалыс бойынша операцияларды уақтылы және дұрыс құжаттау ақша қаражаты мен есеп айырысулар;

- бюджетпен, банктермен, қызметкерлермен дұрыс және уақтылы есеп айырысуды бақылау;

- сатып алушылармен және жеткізушілермен шарттарда белгіленген есеп айырысу нысандарының сақталуын бақылау;

- мерзімі өткен берешекті болдырмау үшін дебиторлармен есептерді уақтылы салыстыру.

Бухгалтерлік есептің негізгі міндеттеріне ұйымның экономикалық қызметінің теріс

нәтижелерін болдырмау және оның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ететін ішкі шаруашылық резервтерін анықтау кіреді. Бұл мәселені шешуде дебиторлық және кредиторлық берешекті дұрыс және уақтылы талдау маңызды рөл атқарады.

Дебиторлық және кредиторлық берешекті талдау компанияның қаржылық жағдайының тұрақты екенін және оған қандай факторлар теріс әсер ететінін түсінуге көмектеседі. Қарызды толық талдау әлсіз жерлерді анықтауға мүмкіндік береді, оларды жою компанияға кірістілік пен тұрақтылықты арттыруға көмектеседі. Дебиторлық және кредиторлық берешекті талдау мұқият көзқарасты қажет етеді, сондықтан қаржыгерлер оны жүзеге асыру үшін стратегиялық жоспар жасайды. Бұл жоспар әмбебап болып табылады және компания мен оның контрагенттерінің қарыздарының қазіргі жағдайының қаржылық тұрақтылығына әсерін жан-жақты зерттеуге көмектеседі.

Дебиторлық және кредиторлық берешекке талдау жүргізу кезінде мынадай көрсеткіштер айқындалады:

- динамикасы;
- белгілі бір кезеңдегі борыш шамасының өзгеруі;
- борышкерлер/кредиторлар бөлінісіндегі берешек құрамы;
- қарыздардың пайда болу мерзімі.

Дебиторлық берешекті талдаудың негізгі міндеті оның өтімділігін анықтау болып табылады. Ол үшін дебиторлық берешектің көлемін (немесе деңгейін), айналымы мен сапасын бағалау қажет. Алайда, бұған кіріспес бұрын, компанияның қаржылық жағдайына алдын-ала баға берген жөн, өйткені ол кәсіпорынның дағдарыстық даму белгілерін ерте анықтауды қамтамасыз етеді [5].

Дебиторлық берешекті талдаудың тікелей міндеттеріне мыналар жатады:

- өтеу мерзімі бойынша, берешектің түрі бойынша, берешектің негізділік дәрежесі бойынша дебиторлық берешектің құрылымын анықтау;
- мерзімі өткен дебиторлық берешектің құрамы мен құрылымын, оның дебиторлық берешектің жалпы көлеміндегі үлесін анықтау;
- вексельдер бойынша берешектің көлемі мен құрылымын, шағымдар бойынша, берілген аванстар бойынша, басқа дебиторлармен есеп айырысу нәтижесінде туындайтын берешекті және т. б. анықтау;
- оның пайда болу себептерін және оны жоюдың мүмкін жолдарын анықтау.

Дебиторлық берешекті талдау келесі кезеңдер бойынша жүргізілуі керек:

- фирманың қаржылық жағдайын алдын ала бағалау;
- алдыңғы кезеңдегі дебиторлық берешек көлемін және оның динамикасын анықтау;
- дебиторлардың шоттарын төлеу мерзімін анықтау;
- дебиторлар шоттарының өлшенген «қартаюы»;
- дебиторлық берешектің нақты жағдайын бағалау.

Дебиторлық берешекті талдау үшін ақпараттың негізгі көздері бухгалтерлік баланс, кірістер мен шығындар туралы есеп, айналым ведомостары, талдау есебінің карточкалары, түгендеу деректері, бастапқы құжаттар, журнал-ордерлер және тиісті төлемдердің қозғалысы көрсетілетін синтетикалық есепке алу ведомостары болып табылады.

Осылайша, кез-келген коммерциялық ұйымның негізгі міндеті пайда табу болып табылады, сондықтан қаржылық қызметтер мен кәсіпорын басшылығы дебиторлық берешекті азайту мәселесін көтереді, оның жоғары деңгейі кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын төмендетуі мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Нурғалиева Р.Н. Аралық қаржылық есеп. 2 бөлім. Оқу-практикалық құралы – Карағанды, 2014. – 319 б.

2. «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-III Қазақстан Республикасының Заңы (2015.24.11. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) www.zakon.kz

3. Қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары, www.minfin.kz

4. Қаржылық есеп (ілгерлемелі): оқулық / С.С. Шакеев. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2018. — 212 бет.

5. Кеулімжаев Қ.К., Әжібаева З.Н., Құдайбергенов Н.А. Бухгалтерлік есеп принциптері: Оқу құралы. – Алматы, Экономик' С, 2013.-360б.

Шоғырландырылған қаржылық жағдай жөніндегі есептілікті қалыптастырудың ережелері

С.С. Шакеев¹, А.Т. Сейтмагзамова²

¹Бухгалтерлік есеп және аудит кафедрасының профессоры, э.ғ.к., доцент

²«Есеп және аудит» мамандығы бойынша 2 курс магистранты

Sayan.79@mail.ru, 11483578@mail.ru

^{1,2} академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Түйіндеме: Мақалада, қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттарына сәйкес шоғырландырылған қаржылық жағдай жөніндегі есептілікті құрудың басты ережелері қарастырылған. Өз қызметінде қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарын пайдалатын кәсіпорындардың нақты артықшылықтары бар. Шоғырландырылған қаржылық есептілік топтың шаруашылық қызметі жөнінде дәл және әділ ақпаратты беру үшін қажет. Әрбір басты ұйым өзінің есептілігінен бөлек шоғырландырылған есептілікті жасайды. Шоғырландырылған есептілік жасалатын компаниялар тобына басты және оның бақылауындағы барлық еншілес ұйымдар кіреді.

Түйінді сөздер: шоғырландырылған қаржылық есептілік, бақылау, гудвилл, бақыланбайтын үлес, бөлінбеген табыс

Қаржылық есептіліктің мақсаты – кәсіпорынның қаржылық нәтижелері, жағдайы туралы мәліметтерді және кәсіпорынның кез-келген шоғырландырылған ұйымының ақша қаражаттарының ағымдары туралы шынайы ақпараттарды қолданушыларға экономикалық шешімдер қабылдау үшін ұсыну болып табылады. Сонымен қатар қаржылық есептілік басқарушылық жұмыстардың тиімділігін бағалауға және тапсырылған жұмыстарының орындалуына бұйрық берілген тұлғалардың жауапкершілігін бақылау және бағалуда маңызды орын алады.

Занды көзқарас тұрғысынан әрбір ұйым дербес және бөлек болып табылады, бірақ экономикалық көзқарас тұрғысынан бірнеше ұйымның бір бүтін тұтас ретінде беру қажеттілігі туындайды.

Сондықтан, акционерлер көзқарасын қанағаттандыру мақсатында әрбір басты ұйым шоғырландырылған есептілікті құруы тиіс. Шоғырландырылған есептілік жасалатын компаниялардың тобына басты компания және оның бақыланатын барлық еншілес ұйымдары кіреді.

Шоғырландырылған қаржылық есептілік топтың шаруашылық қызметі жөнінде дәл және әділ ақпаратты беру үшін қажет. Әрбір басты ұйым өзінің есептілігінен бөлек шоғырландырылған есептілікті жасайды. Шоғырландырылған есептілік жасалатын компаниялар тобына басты және оның бақылауындағы барлық еншілес ұйымдар кіреді.